

УДК 347.91

Т. Лузан,

аспірант кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка,
головний консультант
управління забезпечення діяльності Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України

СПІР ПРО ПРАВО ЯК КРИТЕРІЙ РОЗМЕЖУВАННЯ СПРАВ ЦИВІЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Кожна особа, яка вважає, що її права, свободи чи інтереси порушені, оспорені або невизнані, має право звернутися до суду за їхнім захистом у порядку цивільного судочинства. Такі цивільні справи розглядаються, у тому числі, у порядку окремого провадження із дотриманням правил, установлених у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України), незалежними та неупередженими судами, утвореними згідно із законом.

Визначення поняття окремого провадження закріплене в ЦПК України, а сучасні вчені одноставно визначають однією з основних ознак такого виду провадження – відсутність спору про право. Однак не завжди думки вчених були однакови з цього приводу. Тому метою даної статті є аналіз допустимості спору про право та спору про факт у окремому провадженні. Дослідження зазначеного питання, зокрема, здійснили С. Н. Абрамов, П. Ф. Єлісейкін, Г. К. Крючков, О. А. Мельников, Р. М. Мінченко, С. Я. Фурса, Д. М. Чечот, А. К. Юрченко та ін.

Отже, відповідно до ч. 1 ст. 234 ЦПК України окреме провадження – це вид неპозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних

прав. У ч. 2 цієї статті визначено невичерпний перелік справ, які суд розглядає в порядку окремого провадження, у тому числі встановлення фактів, що мають юридичне значення. До складу таких фактів відносяться й ті, які виникають у сімейних правовідносинах.

У свою чергу, у ЦПК України від 18 липня 1963 року також був установлений порядок розгляду справ окремого провадження. Хоча визначення поняття цього виду провадження у ЦПК України, який втратив чинність, було відсутнє, але в ст. 254 цього Кодексу так само наводився перелік цивільних справ (вичерпний), які суд розглядав у порядку окремого провадження.

Однак, необхідно зазначити, що до набуття чинності ЦПК України від 18 липня 1963 року та закріплення вказаного вище переліку, справи, які розглядалися судами в порядку окремого провадження, були різні за спрямованістю та правовою природою. Тому С. Н. Абрамов, як виглядає, з метою систематизації, поділив їх на чотири категорії. До першої категорії відносилися справи, при розгляді яких завдання суду полягало в підтвердженні в безспірному, односторонньому порядку на підставі встановлених фактів і у відповідності до норм матеріального права суб'єктивних громадянських прав заявника. Пізніше науковець до цієї групи відніс наступні справи: а) встановлення фактів, які мають юридичне значення; б) визнання особи безвістно відсутньою й оголошення безвістно відсутнього померлим; в) викличне провадження; г) про третейські записи і рішення

[1, с. 289–291]. До другої категорії – скарги на дії нотаріальних органів. Третю категорію становили справи за скаргами на неправильність у списках виборців. До четвертої категорії були віднесені підвідомчі суду на підставі закону від 11 квітня 1937 р. справи про недоїмки та штрафи [2, с. 5–7].

Із такої класифікації С. Н. Абрамова дійсно можна зробити висновок про неоднорідність справ, які розглядалися в порядку окремого провадження. До того ж, не всі зазначені справи були безспірними. Як наслідок, упродовж тривалого періоду часу науковцями не було сформульовано визначення цього виду провадження.

Окреме провадження як вид радянського цивільного процесу уперше визначили Л. І. Поволоцький, Б. А. Лисковець і А. С. Соминський, який відноситься до певних, точно вказаних у законі категорій справ, по яких суд або вирішує спір, але не про право цивільне, або встановлює факти, які мають юридичне значення.

У свою чергу, ці науковці поділили справи окремого провадження на дві групи: 1) справи, по яких суд розглядає спір про право, але не про право цивільне; 2) справи, в яких суд не вирішує спір про право, а лише встановлює юридичні факти, від яких залежить виникнення, зміна чи припинення особистих або майнових прав громадян (справи окремого провадження) [3, с. 11–12].

Вважається, що таке визначення та розмежування справ, що розглядаються зумовлене лише чинним на той момент законодавством, але не пояснює особливу правову природу справ, які розглядалися в порядку окремого провадження. Тобто, науковці намагалися лише формально класифікувати справи окремого провадження на підставі діючого на той час цивільного процесуального законодавства, а не їхньої особливої правової природи.

Таким чином, важливо визначитися, про який саме спір йдеться: лише про право чи й про факт. Адже, дослідження цього питання має не лише теоретич-

не, а й практичне значення, адже згідно з ч. 6 ст. 235 ЦПК України, якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

Наприклад, О. А. Мельников визначав окреме провадження як безспірне та вказував, що всі особисті й майнові права громадян, їх виникнення, зміна або припинення закон завжди пов'язує з певними обставинами (юридичними фактами). У свою чергу, юридичні факти завжди обумовлюють ті або інші суб'єктивні права. Як наслідок, з однієї сторони, у громадян не може бути особистих або майнових прав, не обумовлених певними юридичними фактами, а з іншої, – ніякий факт не може бути юридичним, якщо він не тягне за собою за законом виникнення, зміну чи припинення особистих або майнових прав громадян. Це говорить про те, що виникнення спору про юридичний факт завжди тягне за собою спір про обумовлене ним право, і їх не можна роз'єднати, оскільки судове встановлення того чи іншого юридичного факту здійснюється не як самоціль, не заради самого факту, а заради тих прав, які нерозривно пов'язані з цим фактом [4, с. 7, 11]. П. Ф. Єлісейкін вказував, що встановлення юридичного факту в порядку окремого провадження може мати місце лише за відсутності спору про достовірність факту, а в іншому випадку, установлення факту повинне здійснюватися судом у загальному позовному порядку [5, с. 6, 9].

З цього приводу Г. К. Крючков зазначав, що якщо виходити з того, що окреме провадження по встановленню фактів – провадження безспірне, то можна дійти явно неправильного висновку, ніби існує ще якась особлива категорія позовів про визнання юридичних фактів, тобто позовів, які пред'являються за відсутності спору про право цивільне [6, с. 33].

Дійсно, окреме провадження не безспірне, адже в межах такого провадження допускається спір, але лише спір про факт. Заінтересовані особи (їхні представники) можуть заперечувати існування юридичного факту, оспорювати докази, подані заявником у справі про встановлення даного факту, що має юридичне значення. Однак, заява про встановлення юридичного факту може бути залишена без розгляду на підставі ч. 6 ст. 235 ЦПК України лише в тому випадку, якщо встановлення такого факту безпосередньо пов'язане із необхідністю вирішення спору про право.

Такої ж точки зору притримувався Д. М. Чечот та вказував, що окреме провадження іноді характеризується як «безспірне». З таким твердженням не можна погодитись. Оскільки факт, який встановлюється в порядку окремого провадження, не є очевидним, тому на розгляді суду можуть з'явитися суперечливі докази, протилежні судження відносно існування факту тощо. У всіх подібних випадках суд повинен переконатися в існуванні чи неіснуванні фактів, перевіrivши і зіставивши докази, виявивши протиріччя у судженнях заінтересованих осіб, тобто фактично усунувши «спірність» фактів та обставин, які встановлюються [7, с. 19].

Суд встановлює, як правило, факти, які мали місце в минулому, і завжди на підставі перевірки і дослідження доказів. У такому випадку можна говорити про спірність фактів, установлених судом. Навіть у звичайних справах про встановлення фактів ці факти не можна розглядати в якості «очевидних», тобто не можна характеризувати окреме провадження як «безспірне». Як наслідок, науковці вважають, що в окремому провадженні немає «спору про право», але спір про самі фактичні обставини справи можливий [2, с. 10; 7, с. 20; 8, с. 82; 9, с. 5; 10, с. 14].

Однак О. А. Мельников зазначає, що погодитися з цими авторами не можна тому, що вони виходять із помилкової думки про те, що виникнення спору про факт не обов'язково тягне за собою спір

про право, що можуть бути спори лише про факт без спору про право. Поняття «спір» у процесуальному змісті не обов'язково передбачає взаємні претензії і словесні суперечки сторін між собою, тобто спір у загальноприйнятому розумінні цього слова. Цих претензій і суперечок може і не бути, а перешкода для здійснення права може проявлятися не в поведінці однієї із сторін правовідносин, а в такому стані цивільних правовідносин, коли можливість здійснення права пов'язана з рішенням суду [4, с. 21].

Якщо погодитися із вищенаведеною думкою науковця і припустити, що виникнення спору про факт завжди тягне за собою спір про право, то постає питання доцільності окремого провадження взагалі. Адже аргіогі у справах окремого провадження, у тому числі про встановлення фактів, що мають юридичне значення, ставиться під сумнів існування такого факту. Як, наприклад, утрачені або знищені архівні матеріали, чи порядок реєстрації юридичного факту, не встановлений законодавством. Тобто, заявник потребує судового підтвердження існування певного юридичного факту, який не є очевидним (безспірним). Як наслідок, у кожній справі, яка розглядається в порядку окремого провадження, виникає спір про факт, а, як наслідок, спір про право.

Крім того, у такому випадку заперечення заінтересованих осіб з приводу очевидності (безспірності) факту (спір про факт) зумовить виникнення спору про право, тобто, якщо підтримати думку О. А. Мельникова, такі особи змінять свій процесуальний статус на відповідачів. А відповідач – це особа, до якої позивач через суд звертає свої позовні вимоги про порушення, невизнання чи оспорювання його прав, свобод чи інтересів. Однак, жодних позовних вимог у розглядуваному випадку в заявника немає.

Як наслідок, неможливо ототожнювати вирішення спору про право із установленням достовірності факту, та підміняти спір про право спором про

факт, тоді як ці явища, незважаючи на їх залежність, далеко не тотожні. Ні у кого не викликає сумніву, що в результаті встановлення безспірного юридичного факту може виникнути спір про володіння правом, обумовлений установленням цього факту. Але, з іншої сторони, навіть установлений у результаті спору юридичний факт, після його встановлення може не викликати ніякого спору про право, пов'язаного із цим фактом [11, с. 72-74].

Дійсно, встановлення особою певного юридичного факту в порядку окремого провадження може бути підставою для здійснення її суб'єктивних прав. Однак, по-перше, таке суб'єктивне право особа може і не реалізувати. По-друге, при наявності спору про юридичний факт мова йде лише про наявність чи відсутність цього факту та його доведеність, а не про право, обумовлене таким фактом.

Наприкінці хотілося би наголосити, що важливо відрізнити встановлення юридичного факту в судовому порядку та позов про визнання. У справах окремого провадження суд не досліджує права та обов'язки заявника, та, відповідно, їх не підтверджує. Адже, розглядаючи і вирішуючи справу про встановлення юридичного факту в порядку окремого провадження, суд лише підтверджує наявність чи відсутність такого факту, для того щоб інші органи вчинили необхідні дії на підставі рішення суду. У той же час, суд, розглядаючи позов про визнання, вирішує матеріально-правовий спір між сторонами, а в рішенні суду вказує на наявність чи відсутність між позивачем та відповідачем матеріальних правовідносин.

Таким чином, суд, розглядаючи справу окремого провадження, у тому числі справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, не вирішує питання про права та обов'язки осіб, які беруть участь у такій справі, а лише встановлює наявність чи відсутність фактів, які зумовлюють виникнення, зміну чи припинення прав заявника.

Крім того, рішення суду про встановлення факту, що має юридичне значення, не заміняє собою документів, що видають відповідні органи, а є лише підставою для їх одержання (п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 р. «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення»).

На підставі викладеного можна зробити висновок, що перетворення окремого провадження в позовне можливе лише за наявності безпосереднього зв'язку між установленням юридичного факту з необхідністю вирішення матеріально-правового спору. Тобто, якщо заявник подає заяву про встановлення юридичного факту з метою в майбутньому порушити спір про право на підставі такого рішення суду, оскільки спір про право не може бути вирішений без встановлення цього факту. Як наслідок, у ЦПК України має бути встановлено, що лише виникнення матеріально-правового спору обумовлює залишення заяви про встановлення факту без розгляду.

Ключові слова: окреме провадження, юридичні факти, спір про право, спір про юридичний факт.

Статтю присвячено розмежуванню справ цивільної юрисдикції за критерієм наявності спору про право. Наголошується, що в окремому провадженні відсутній спір про право, але спір про юридичний факт можливий.

Статья посвящена разграничению дел гражданской юрисдикции по критерию наличия спора о праве. Отмечается, что в особом производстве отсутствует спор о праве, но спор о юридическом факте возможен.

The article is concerned with the division of civil cases by the criterion of presence of dispute about the law. It is noted that in the special proceeding there is no dispute about the law, but dispute about the legal fact is possible.

Література:

1. Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс / Абрамов С. Н. – Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1952. – 420 с.
2. Абрамов С. Н. Судебное установление юридических фактов / Абрамов С. Н. – Москва: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – 43 с.
3. Поволоцкий Л. И., Лисковец Б. А., Соминский А. С. Дела особого производства / Поволоцкий Л. И., Лисковец Б. А., Соминский А. С. – Москва: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – 114 с.
4. Мельников А. А. Особое производство в советском гражданском процессе / Мельников А. А. – Москва: Издательство «Наука», 1964. – 128 с.
5. Елисейкин П. Ф. Судебное установление юридических фактов: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Ленинград. ордена Ленина гос. ун-т им. А. Л. Жданова. Юрид. фак. П. Ф. Елисейкин. – Ленинград, 1960. – 16 с.
6. Крючков Г. К. Судебное установление фактов, от которых зависит возникновение, изменение или прекращение личных или имущественных прав граждан / Крючков Г. К. – Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956. – 104 с.
7. Чечот Д. М. Неисковые производства / Чечот Д. М. – Москва: «Юрид. лит.», 1973. – 168 с.
8. Каллистратова Р. Ф. Установление юридических фактов судом в порядке особого производства / Каллистратова Р. Ф. – Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1958. – 119 с.
9. Башкатов Н. И. Процессуальные особенности рассмотрения дел об установлении фактов, имеющих юридическое значение / Башкатов Н. И.: Лекция. – Москва, 1980. – 125 с.
10. Мінченко Р. М. Окреме провадження в цивільному процесі України: навч. посібник / Під редакцією Р. М. Мінченко. – Одеса: Фенікс, 2010. – 224 с.
11. Юрченко А. К. Безвестное отсутствие по советскому гражданскому праву / Юрченко А. К. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1954. – 88 с.

УДК 342.565

Є. Жукова,аспірант Міжрегіональної академії управління персоналом,
суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

МІСЦЕ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Однією зі складових предмета адміністративного права є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією юрисдикції адміністративних судів і поновленням порушених діями й рішеннями суб'єктів владних повноважень прав осіб. Принципи, на підставі яких повинні відбуватися ці процеси, мають неабияке значення, адже створення системи адміністративних судів було визначено одним із напрямів адміністративно-правової реформи. Незважаючи на те, що Кодекс

адміністративного судочинства (далі – КАС України) діє вже понад вісім років, чимало його положень викликають зауваження як практичних працівників, так і вчених, не є винятком у цьому аспекті й питання про принципи, на підставі яких має здійснюватися адміністративне судочинство. У період реформування адміністративно-процесуального законодавства України інтерес до теорії принципів адміністративного процесу обумовлений значенням цієї правової категорії для характери-